

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ι. ΒΟΥΡΒΕΡΗ

Τακτικού καθηγητοῦ τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας

ΤΟ ΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΝ ΠΝΕΥΜΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Ὁ θέλων νὰ ἐννοήσῃ καὶ ἐρμηνεύσῃ ἓνα λαόν, δὲν ἀρκεῖ νὰ γνωρίσῃ τὰ συγκεκριμένα γεγονότα τῆς ἱστορικῆς ζωῆς του. Μία οἰαδήποτε ἱστορία παρέχει πρόχειρον τὴν γνώσιν τῶν γεγονότων τούτων. Ἀλλὰ διὰ τὴν βαθυτέραν γνωριμίαν καὶ τὴν στενωτέραν οἰκείωσιν χρειάζεται παράλληλα πρὸς τὴν ἱστορικὴν γνώσιν ἡ σκέψις τοῦ φιλοσόφου καὶ ἡ ἐνόρασις τοῦ ποιητοῦ. Ἐπὶ πλέον ἀπαιτεῖται καὶ ἀγάπη πολλή, ἀγάπη ἀπέραντος πρὸς τὸν λαόν, πού θέλει κανεὶς νὰ γνωρίσῃ καὶ νὰ ἴδῃ εἰς τὴν οὐσίαν καὶ τὴν φύσιν του.

Ὅστις θέλει νὰ ἐννοήσῃ καλὰ τὴν Ἑλλάδα, πρέπει πρῶτα - πρῶτα νὰ τὴν ἀγαπήσῃ!

Διότι μόνον εἰς τὴν ἀπολλώνειον αἴγλην τῆς φιλοσοφικῆς θεωρήσεως καὶ τὴν διονυσιακὴν θέρμην τῆς ἐνοράσεως καὶ τῆς ἀγάπης ἀποκαλύπτονται καὶ ἀξιολογοῦνται αἱ μυστικαὶ δυνάμεις τῆς λαϊκῆς ζωῆς, φανερώνεται εἰς τὸ βάθος τῶν γεγονότων καὶ τῶν προσώπων τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος ὁ συμβολισμὸς καὶ τὸ νόημα καὶ ὁ μῦθος των.

Πίσω ἀπὸ τὴν λαϊκὴν ζωὴν κρύπτεται ἡ λαϊκὴ ψυχὴ, ἡ δὲ ἱστορία παραμένει γνόφῃς ἀπλῇ καὶ ξηρὰ μάθησις, ἂν δὲν εἰσδύσῃ ἀπὸ τὰ πράγματα εἰς τὴν ἰδέαν, ἀπὸ τὸ γίγνεσθαι εἰς τὸ εἶναι, ἀπὸ τὴν ζωὴν εἰς τὴν ψυχὴν.

Ἔτσι καὶ εἰς τὰς χιλιετηρίδας τῆς ἱστορικῆς ζωῆς τῶν Ἑλλήνων, παρὰ τὴν δυσσύλληπτον πολυμορφίαν καὶ πολυμέρειαν καὶ πολλάκις ἀντιφατικότητα τῶν ἐκδηλώσεών της, ὑπάρχει ὁργανικὴ ἐνότης καὶ καθολικὸν νόημα, τὸ ὁποῖον, ὑπὲρ πᾶσαν βιολογικὴν ὁμοιογένειαν, πρέπει νὰ ζητηθῇ εἰς τὴν ἐνείαιαν καὶ ἀθάνατον ἑλληνικὴν ψυχὴν, εἰς τὴν πνευματικὴν φυσιογνωμίαν τοῦ Ἑλλήνος.

* *

Ἀγάπη τοῦ ὁραίου καὶ ἀγάπη τῆς ἐλευθερίας εἶναι τὰ κεντρικά, τὰ θεμελιώδη γνωρίσματα τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς. Καὶ τοῦ διπλοῦ αὐτοῦ ἑλληνικοῦ ἔρωτος ἓνας κραταιὸς παραστάτης: ὁ Ἀγών!

Διὰ τὸν πασίγνωστον καὶ πανθομολογούμενον ἑλληνικὸν ἔρωτα τοῦ

ὄραίου, τοῦ καλοῦ, ὁμιλοῦν εὐγλωττότερον οἰασθήποτε ἐρμηνεύας του αὐτὰ ταῦτα τὰ πλαστουργήματα τοῦ λόγου καὶ τῆς Τέχνης τῶν Ἑλλήνων.

Διὰ τὴν ἀγάπην τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἂν δὲν ὁμιλήσουν αἱ γλώσσαι τῶν ζωντανῶν, θὰ ξεσηκωθοῦν τῶν ἀπείρων νεκρῶν προμάχων τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας αἱ μαρτυρικαὶ καὶ πανάγια ψυχαὶ εἰς τιτανικὸν συναγεμὸν καὶ τῆς ἐλληνικῆς γῆς αἱ φάραγγες καὶ οἱ βουνοκορφές καὶ οἱ πέτρες ἀκόμη θὰ λάβουν φωνήν, διὰ νὰ διακηρύξουν, ὅτι τῆς ἐλευθερίας κοίτις καὶ λίκνον δὲν ὑπῆρξεν ἄλλη χώρα εἰς τὸν κόσμον παρὰ ἡ γῆ τῆς Ἑλλάδος.

Τὸ φυσικὸν καὶ ψυχικὸν κλίμα τῆς Ἑλλάδος δὲν σηκώνει παρὰ μόνον τὸ ὄραϊον καὶ τὸ ἐλεύθερον!

Παραεκκλίσεις τινὰς ἀπὸ τούτων ἐπεφύλαξε καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ τραγικότης τῆς ἱστορικῆς μοίρας της. Ἄλλ' αἱ παραεκκλίσεις αὗται ἦσαν παρεμβολαὶ πρόσκαιροὶ καὶ ἐφήμεροὶ. Πρόσκαιρος ἦτο καὶ ἡ δουλεία τῶν τεσσάρων αἰώνων. Διότι τοῦ Θεοῦ ἡ θέλησις ἐπρονόησε καὶ τῆς φύσεως ἡ καταβολὴ ἀπῆρτησεν, ὥστε ὁ ἔμφυτος εἰς τὸν Ἑλληνα ἔρως πρὸς τὸ ὄραϊον καὶ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν νὰ ἐχη δίπλα του σθεναρὸν σύμμαχον τὸν Ἀγῶνα, τὸ τρίτον βασικὸν γνώρισμα τῆς Ἑλληνικῆς ψυχῆς.

Μὲ τὴν διαρκῆ παρουσίαν καὶ παρακéléυσιν τῆς ἀγωνιστικῆς διαθέσεως ἡ ψυχὴ καὶ τὸ πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων ἐπλαστούργησε τὸν πολιτισμὸν τοῦ ὄραίου — τοῦ πνευματικῶς, ἠθικῶς καὶ αἰσθητικῶς ὄραίου — καὶ τὸν πολιτισμὸν τῆς ἐλευθερίας, δύο μορφάς πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς μεσαιωνικῆς καὶ τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος, τῆς αἰωνίας Ἑλλάδος!

* *

Ἡ ἱστορικὴ μοῖρα τοῦ Ἑλληνος εἶναι νὰ ἀγωνίζεται ἀπὸ τὴν πρώτην ἐμφάνισίν του εἰς τὴν ἱστορικὴν σκηνὴν ἕως σήμερον ὅχι μόνον εἰς τὸν πόλεμον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν εἰρήνην καὶ ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ καὶ εἰς τῆς ὕλης τὸ πεδίον καὶ εἰς τοῦ πνεύματος τὴν σφαῖραν καὶ ὡς πολίτης - ἄτομον καὶ ὡς πολιτικοκοινωνικὴ ὁμάς εἴτε ὡς πόλις τῆς ἀρχαιότητος εἴτε ὡς κράτος μεσαιωνικὸν καὶ νεώτερον εἴτε ὡς οἰκογένεια καὶ γένος εἴτε ὡς φυλὴ εἴτε ὡς λαὸς καὶ ὡς ἔθνος!

Τὸ ἐλληνικὸν λεξιλόγιον βρίθει λέξεων, αἱ ὁποῖαι ἐκφράζουν ἐννοίας ἀγωνιστικοῦ περιεχομένου. Οἱ πόνοι, τὰ ἔργα, οἱ κίνδυνοι, τὰ δεινὰ, οἱ πόλεμοι, τὰ παλαίσματα, αἱ ἀγωνίαι καὶ οἱ ἀγῶνες, τὰ ἀγωνίσματα καὶ οἱ ἄθλοι, αἱ ἀμίλλαι, αἱ φιλονεικίαι καὶ αἱ φιλοτιμίαι καὶ αἱ σπουδαρχίαι, αἱ δίκαι, αἱ ἔριδες καὶ αἱ μάχαι εἶναι μικρὸν δεῖγμα τοῦ λεξιλογικοῦ πλούτου τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, ποῦ ἀποδίδει τὸν τεράστιον ἀγωνιστικὸν πληθωρισμὸν τῆς ἐλληνικῆς ζωῆς. Γενικώτερον ὅλαι αἱ λέξεις καὶ χρήσεις αἱ δηλωτικαὶ ἀμίλ-

λης, συγκρίσεως, διαγωνισμοῦ, ὑπεροχῆς, πρώτης ἢ μόνης δημιουργίας καὶ εὐρέσεως, ἔπειτα ὅλαι αἱ λέξεις, αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὰ ἐλατήρια, τὴν κρίσιν, τὴν ἀναγνώρισιν καὶ ἐπιβράβευσιν, τὴν διαμνημόνευσιν καὶ ἱστορικὴν ἐπιβίωσιν ἀγωνιστικῶν προσπαθειῶν, ὅλαι αὐταὶ αἱ λέξεις καὶ αἱ χρήσεις, ὅσας εἰς ἀφάνταστον ἀφθονίαν παραθέτουν οἱ λεξικογράφοι καὶ συνωνυμογράφοι ἀπὸ τοῦ Πολυδεύκους καὶ τῶν προδρόμων του μέχρι τοῦ Βλαστοῦ, ἀποδίδουν τὴν αἰωνίως ζωντανὴν καὶ αἰωνίως ἐκδηλουμένην ἀγωνιστικὴν διάθεσιν καὶ τάσιν τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς.

Ὅ,τι λέγει ὁ Εὐριπίδης εἰς τὰς « Ἰκέτιδας » περὶ τῶν Ἀθηῶν, ἰσχύει διὰ τὴν Ἑλλάδα ὁλόκληρον. Πράγματι ἡ Ἑλλὰς « ἐν τοῖς πόνοισιν αὖξεται »¹ καί, ἂν εὐδαιμονῇ καὶ ὁσάκις εὐδαιμονεῖ, τοῦτο τὸ ἐπιτυγχάνει « πολλὰ μοχθοῦσα » καὶ πολλὰ κινδυνεύουσα. Οἱ μόχθοι, οἱ πόνοι καὶ οἱ ἀγῶνες εἶναι ἡ τραγικὴ ἱστορικὴ μοῖρα τοῦ Ἑλληνος.

Ἦρχισα ὥς φιλόλογος ἀπὸ τὰς λέξεις καὶ τὰ κείμενα ὅχι τόσον δι' ἐπαγγελματικὴν φιλολογικὴν συνήθειαν, ὅσον δι' οὐσιαστικὴν φιλοσοφικὴν ἀνάγκην. Διότι αἱ λέξεις δὲν εἶναι ἀπλᾶ ἀθροίσματα φθόγγων τοῦ προφορικοῦ λόγου ἢ σημείων τοῦ γραπτοῦ, ἀλλὰ ἴσα-ἴσα βραχυλογικῆς συμπυκνώσεως σύμβολα καὶ κλειδιὰ ὁλοκλήρων κόσμων καὶ πολιτισμοῦ εἰκόνες καὶ ψυχῆς ἐκφραστικαὶ μορφαί.

Ἀκριβῶς δὲ αὕτη αὕτη ἡ λέξις ἀγών, ποὺ ἔχει ἱστορίαν ὑπερτριχίλιετην, ὅσῃν καὶ ἡ Ἑλλὰς, ἡ λέξις ἀγών, ἐτυμολογικῶς καὶ σημασιολογικῶς ἐξεταζομένη, παρέχει τὸν ἀριάδνειον μίτον, διὰ νὰ ἀνιχνεύσωμεν τὴν κοινωνιολογικὴν προέλευσιν τοῦ ἀγωνιστικοῦ στοιχείου τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς.

Ἡ λέξις ἀγών παράγεται ἀπὸ τὸ ρῆμα ἄγω. Αἱ πρῶται καὶ συνηθέστεραι σημασίαι τῆς λέξεως ἀγών παρ' Ὀμήρῳ εἶναι : τόπος συναθροίσεως δι' ἀγῶνας καὶ αὕτη αὕτη ἡ συναγωγή, ἡ (κυρίως ἐορτάσιμος) συνέλευσις πολλῶν, τὸ συνηγμένον πλῆθος. Αἱ φράσεις λ.χ. « Ἰζανεν εὐρὺν ἀγῶνα »² καὶ « λυτο δ' ἀγών »³ σημαίνουν ἡ πρώτη σύγκλησιν συνελεύσεως (ἀγωνιζομένων καὶ θεατῶν) καὶ ἡ δευτέρα διάλυσιν. Ἡ πρώτη αὕτη σημασία μᾶς ἀποκαλύπτει μίαν ἀφειρηρίαν τοῦ ἀγῶνος, δηλαδὴ τὴν προέλευσίν του ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν συμβίωσιν καὶ τὴν κοινωνικότητα τοῦ Ἑλληνος.

Ἡ συμβίωσις γενικώτερον, καὶ εἰδικώτερον ἡ ἀγορά, ἡ συνάθροισις πολλῶν ἀνδρῶν, παρέιχε τὴν εὐκαιρίαν τῆς ἐπιδείξεως, κρίσεως καὶ συγκρίσεως τῶν δυνατοτήτων καὶ ἱκανοτήτων, τῶν « ἀρετῶν », ὅπως ἔλεγον τότε,

1. Εὐριπ. Ἰκέτ. 323. Ταῦτα λέγει περὶ τῶν Ἀθηῶν ἡ Αἰθρα πρὸς τὸν υἱὸν Θησέα. Περβλ. αὐτ. 577 καὶ Θουκ. Ι, 123, 1. « πάτριον ἡμῖν ἐκ τῶν πόνων τὰς ἀρετὰς κτᾶσθαι ».

2. Ὀμήρ. Ἰλ. Ψ 258.

3. Ὀμήρ. Ἰλ. Ω 1.

τῶν συμβιούντων καὶ συνερχομένων. Μέσα εἰς τὴν κοινωνικὴν ἀτμόσφαιραν τῆς οἰκίας καὶ τῆς ἀγορᾶς ἐπεδεικνύετο, ἀνεδεικνύετο καὶ ἀνεγνωρίζετο ἡ σύνεσις καὶ τὸ θάρρος, ἡ εὐψυχία καὶ ἡ εὐβουλία, ἡ φυσικὴ εὐγλωττία, ἡ δύναμις τῆς πειθοῦς, ἡ ἥρωϊκὴ προσωπικότης. Ἐκεῖ, ὅπως καὶ εἰς τὸν πόλεμον, ἐπεβάλλοντο οἱ ἄνδρες, οἱ «*μύθων τε ῥητῆρες προηκτῆρες τε ἔργων*»¹. Ἀγὼν δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἔξω τοῦ κοινωνικοῦ πλαισίου.

Ἀλλά, ἂν ἡ κοινωνικότης τοῦ Ἑλλήνος ὑπῆρξε μία ἀφετηρία τῆς ἀγωνιστικῆς ζωῆς του ἡ ἀκριβέστερα τὸ πρόσφορον ἔδαφος διὰ τὴν καλλιέργειαν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ ἀγωνιστικοῦ στοιχείου, ἡ ψυχολογικὴ καὶ ἡ ἀνθρωπολογικὴ ἀφετηρία του θὰ πρέπη νὰ ἀναζητηθῇ ἄλλου. Θὰ τὴν ἀναζητήσωμεν κατὰ τὴν γνώμην μου γενικώτερον μὲν εἰς τὴν κοινὴν εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ὁρμὴν πρὸς αὐτοσυντήρησιν, ὀλοκλήρωσιν καὶ ἐπικράτησιν καὶ εἰς τὸ ὑπηρετικὸν ταύτης ἀνθρώπινον καὶ ζωϊκὸν ἐν γένει μαχητικὸν ἔνστικτον, εἰδικώτερον δὲ εἰς τὸν ἔμφυτον ἀτομισμὸν τοῦ Ἑλλήνος μὲ ὅλας τὰς ἀγαθὰς καὶ μειονετικὰς πλευρὰς του.

Ὁ ἐγγενὴς αὐτὸς ἀτομισμὸς τῶν Ἑλλήνων, εὗρεθεις εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ἐπίσης ἐμφύτου πλαστικοῦ των βλέμματος, τοὺς ἐβοήθησε νὰ ἀνακαλύψουν τὴν μορφήν τοῦ φορέως τοῦ ἀγῶνος, δηλαδὴ τοῦ Ἀνθρώπου, καὶ νὰ τὴν ἰδοῦν πανεύμορφον δέσποιναν τῆς φύσεως καὶ τῆς ζωῆς².

Οἱ πρὸ τῶν Ἑλλήνων Ἀσιαῖται δὲν εἶχον τὴν εὐτυχίαν νὰ ἀνακαλύψουν μέσα εἰς τὰς μυριάδας τῶν δουλικῶν ἀνθρώπων τῆς Ἀνατολῆς τὸν Ἕνα Ἀνθρώπον. Τοῦτον εἶδον πρῶτοι καὶ μόνοι εἰς τὸν κόσμον οἱ Ἕλληνες. Ἀπὸ τῆς εἰσόδου των εἰς τὴν ἱστορικὴν κονίστραν ὁ ἀνθρώπος ἔπαυσε πλέον νὰ εἶναι ἀφανὴς μονάς. Ἐγένινεν ὀντότης ἐλευθέρᾳ, ἀποτελοῦσα ὀργανικὸν μέλος τοῦ πολιτικοκοινωνικοῦ συνόλου.

Ὁ ἀνθρωπολογικὸς ἀτομισμὸς τῶν Ἑλλήνων, φυτευμένος εἰς τὸ ἔδαφος τῆς κοινωνικοτήτος των, παρήγαγε τὸ ἐκλεκτὸν ἄνθος τοῦ ἀγῶνος. Μὲ ἄλλας λέξεις: ἀπὸ τὴν συγγίαν τοῦ ἀτομιστικοῦ καὶ τοῦ κοινωνιστικοῦ στοιχείου τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς ἐγεννήθη ὁ Ἀγὼν, ἕνα ἀπὸ τὰ ὠραιότερα καὶ εὐρωστότερα τέκνα τῆς.

Αὕτῃ ἡ σύνθεσις δύο ἀντιθέτων στοιχείων εἰς τὸν ἀγῶνα, δηλαδὴ τῆς

1. Ὀμήρ. Ἰλ. I 143. Πρβλ. τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ Περικλέους ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου (I, 139, 4): «*ἀνὴρ κατ' ἐκείνον τὸν χρόνον πρῶτος Ἀθηναίων, λέγων τε καὶ πράσσων δυνατώτατος*».

2. Werner Jaeger, Humanistische Reden und Vorträge, Berlin 1961², Τοῦ αὐτοῦ, Paideia, τόμ. I-III, Κωνστ. I. Βουρβέρη, Ἀνθρωπισμὸς καὶ Τεχνικὴ εἰς τὴν σύγχρονον ζωὴν (Δημοσιεύματα τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνθρωπιστικῆς Ἑταιρείας, Σειρὰ πρώτη: Ἀρχαϊότης καὶ σύγχρονα προβλήματα, ἀριθ. 1), Ἀθῆναι 1963², Τοῦ αὐτοῦ, Ὁ Ἑλληνικὸς ἀνθρωπισμὸς κατὰ τὸν Werner Jaeger (ἐν τῇ αὐτῇ σειρᾷ, ἀριθ. 10), Ἀθῆναι 1961.

ἀτομικότητος ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς κοινωνικότητος ἀφ' ἑτέρου, δὲν πρέπει νὰ φανῇ παράδοξος. Διότι ἴσα-ἴσα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἡ οὐσία ἔγκειται κατ' ἐξοχὴν εἰς αὐτὴν τὴν διαλεκτικὴν σύνθεσιν θέσεων καὶ ἀντιθέσεων. Ἡ ἐνότης τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου ἔγκειται, κατὰ σχῆμα δευτέρου αὐτῆς ταύτης τῆς φύσεως καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν, ἀκριβῶς εἰς τὰς ἀντιθέσεις καὶ τὴν πολ-
λότητα.

Αἱ ἀντιθέσεις καὶ οἱ ἀγῶνες ἦσαν ἀδιανόητοι εἰς τοὺς Ἀσιάτας καὶ ἀνεπιθύμητοι εἰς τοὺς ἡγεμόνας τῶν ὡς πρόξενοι διαλυτικῆς ἀποσυνθέσεως¹. Ἡ Ἑλλὰς ὅμως ζῆ τώρα ὑπὲρ τὰς τρεῖς χιλιετηρίδας καὶ θὰ ζῇ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων παρ' ὅλην τὴν τραγικὴν πολλὰκις διαλεκτικὴν τῶν πολιτικῶν, κοινωνικῶν καὶ πνευματικῶν τῆς δυνάμεων. Διὰ νὰ εἶμαι ἀκριβέστερος· ἡ Ἑλλὰς ζῇ χάρις εἰς τὴν διαλεκτικὴν αὐτὴν τῶν δυνάμεων.

Πολιτικοὶ καὶ πνευματικοὶ ὁδοστρωτῆρες φαίνονται ἐντελῶς ἀσυμβίβαστοι μὲ τὴν φύσιν τοῦ Ἑλλήνος. Τὸ ἐνωτικόν του γνῶρισμα εἶναι ἡ ποιικιλία, ἡ διαφοροποίησις, ἡ ἀναμέτρησις, ἡ σύγκρισις, τὸ ὁμηρικόν «αἰὲν ἀριστεύειν καὶ υπείροχον ἔμμεναι ἄλλων»², ὁ ἀγὼν!

Ὁ ἀγὼν δὲν χωρίζει, ἀλλ' ἀνέκαθεν καὶ κατὰ κανόνα ἀδελφώνει τοὺς Ἑλλήνας. Ὑπὸ ἕνα ὄρον ὅμως· νὰ εἶναι ἀγὼν ἀγνός, εὐγενής· «λευκός, πᾶλλευκος, ὥσάν τὰ μάρμαρα τῆς Πεντέλης καὶ γνήσιος, ὅπως τὸ μέλι τοῦ Ὑμητιοῦ». Οἱ τέσσαρες πανελλήνιοι ἀγῶνες τῆς ἀρχαιότητος ὄχι μόνον δὲν ἐχώριζον τοὺς Ἑλλήνας, ἀλλὰ ἀντιθέτως τοὺς ἥσανον. Ἦσαν ἕνας ἰσχυρὸς ἠθικὸς δεσμὸς τῶν Ἑλλήνων ὅλων τῶν φυλῶν, ὅλων τῶν πόλεων, ἡπειρωτικῶν καὶ νησιωτικῶν, μητροπόλεων καὶ ἀποικιῶν. Οἱ Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες ἰδίως ἦσαν ἡ κατ' ἐξοχὴν «πανήγυρις τῶν Ἑλλήνων», τὸ πανελλήνιον κέντρον ἀγωνιστικῆς δημοσιότητος ἔργων σωματικῆς καὶ πνευματικῆς ἀρετῆς καὶ ἐν ἀπὸ τὰ στερεώτερα ἐρείσματα τῆς ἠθικῆς ἐνότητος καὶ τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Τὸ ποιικίλον τοῦτο καὶ τὸ ἀντιθετικὸν δὲν εἶναι μόνον ἀνθρωπολογικὸν γνῶρισμα τῶν Ἑλλήνων. Εἶναι καὶ γνῶρισμα τῆς ἑλληνικῆς χώρας καὶ φύσεως καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ κλίματος³.

Ἡ ἰσχυρὰ διαφοροποίησις τοῦ ἑλληνικοῦ τοπίου καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ κλί-

1. J. Burckhardt, Griechische Kulturgeschichte, I, σ. 295 κ.ά.

2. Ὀμήρ. Ἰλ. Ζ 208.

3. Πρβλ. Νικολ. Ἐξαρχοπούλου, Ἡ ἐπίδρασις τῆς περιβαλλούσης φύσεως εἰς τοὺς ἀρχαίους κατοίκους τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Σπάρτης, Ἀθῆναι 1909. V. Ehrenberg, Griech. Land und griech. Staat, περιοδ. Antike, III, 1927, Κωνστ. Ἀμάντου, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Βυζαντινὴν ἱστορίαν, Ἀθῆναι 1933, σ. 10 κ.έ., ἐνθα καὶ βιβλιογραφία, Μιχ. Μπακούρη, Ἑλληνικὴ φύσις καὶ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς καὶ ἀνθρωπισμὸς (Δημοσιεύματα τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνθρωπιστικῆς Ἑταιρείας, σειρὰ Α', ἀριθ. 16), Ἀθῆναι, 1962.

ματος, ὁ κατακερματισμὸς τῆς χώρας ὑπὸ βουνῶν καὶ κοιλάδων, τὸ ποικιλόμορφον καὶ δαντελλωτὸν τῶν ἄκτῶν καὶ τῶν παραλίων, ὁ πλοῦτος τῶν ἀποχρώσεων, ἡ ποικιλία τῆς χλωρίδος καὶ τῶν προϊόντων, τὰ πολλὰ νησιά, οἱ πολλοὶ κόλποι καὶ ὄρμοι ἦσαν καὶ εἶναι πηγὴ ἀστείρευτος βαθυτάτων καὶ ποικιλωτάτων ψυχικῶν ἐντυπώσεων.

Δὲν πιστεύω εἰς τὸν ἀνθρωπογεωγραφικὸν πουριτανισμόν, ποῦ θέλει τὸν ἄνθρωπον ἀποκλειστικὸν ἐπιγέννημα καὶ δουλικὸν ἐξάρτημα τοῦ φυσικοῦ του περιβάλλοντος. Ἡ περιορισμένη ὕλικὴ φύσις εἶναι ἀδύνατον νὰ δαμάσῃ τὸ ἀπεριόριστον πνεῦμα. Ἀλλὰ καὶ ἄτοπον θὰ ἦτο νὰ ἀρνηθῶμεν μερικὴν ἔστω ἐπίδρασιν τῆς φύσεως ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου, ποῦ ζῇ μέσα εἰς αὐτήν.

Εἰς τοὺς ἀρχαίους ἀσιατικούς λαοὺς ἡ ἀπέραντος καὶ μονότονος πεδινότης συνετέλεσεν εἰς τὴν διαμόρφωσιν περιορισμένης ζωῆς. Τῆς Ἑλλάδος ὅμως οἱ κάτοικοι, κυρίως μὲν διὰ τὴν ἀνθρωπολογικὴν-φυλετικὴν καταβολὴν των, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐπίδρασιν τῆς φύσεως, διεπλάσθησαν καὶ διαμορφοῦνται εἰς ἑραστὰς τοῦ ὠραίου, φίλους τῆς ἐλευθερίας, εὐκινήτους, δεκτικούς πολλῶν καὶ νέων ἐντυπώσεων, εὐμεταβλήτους, ἱκανοὺς νὰ βλέπουν πολλὰ καὶ ποικίλα, νὰ «θεῶνται», νὰ διακρίνουν καὶ νὰ συγκρίνουν. Τὸ «θεωρητικόν», μὲ τὴν πρώτην σημασίαν τῆς λέξεως, τὸ κριτικὸν καὶ συγκριτικὸν τοῦτο πνεῦμα μαρτυρεῖ καὶ ὁ πλοῦτος τῶν μορφῶν τῆς συντακτικῆς συμπλοκῆς, ἀντιθέσεως, διεξέυξεως καὶ συγκρίσεως. Ἀλλὰ τῆς συγκρίσεως ἐπιγέννημα εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ διαγωνισμοῦ καὶ τῆς ἀμίλλης, ἡ φιλοτιμία, ἡ ἀγάπη πρὸς τὸ κῦδος, τὴν δόξαν, ὁ ἔρως τῆς εὐκλείας¹.

Ἰδίως τὴν φιλοτιμίαν καὶ τὴν φιλοδοξίαν τοῦ ὑπερβάλλειν τὰ ἐπιτεύγματα τῶν ἄλλων δι' ἰδίων ἔργων ἐξαίρουν ὅλοι οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ὡς δυνατὰ κίνητρα τῆς ἀνθρωπίνης δράσεως. Κατὰ τὸν Θουκυδίδην² τὸ «δέος», ἡ «τιμὴ» καὶ ἡ «ὀφελία» ἦσαν τὰ ἐλατήρια τῆς πολιτικῆς ἀναπτύξεως τῶν Ἀθηνῶν. Καὶ οἱ ἄτιμοι ρήτορες τὴν τιμὴν θεωροῦν ὑπὸ πάντων ζηλωτὴν³.

Καὶ ὁ ποιητὴς φιλόσοφος τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὁ Πλάτων, ὁ ἐλαστικώτερος νοῦς τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ὁ ἀφαντάστως πολυμερὴς καὶ πολύμορφος καὶ ὅμως ἐνιαῖος, ἀκριβῶς δὲ διὰ τοῦτο ἕνας ἀπὸ τοὺς γνησιωτέρους ἐκπροσώπους τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ὁ Πλάτων εἰς τὸ Συμπόσιόν του, ποῦ εἶναι ἀγωνιστικὴ ἀναζήτησις τῆς οὐσίας τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἔρωτος, θέτει εἰς τὸ στόμα τῆς Διοτίμας τὰ ἑξῆς θαυμάσια διὰ τὴν φιλοτιμίαν: «...ὡς δεινῶς (οἱ ἄνθρωποι) διάκεινται ἔρωτι τοῦ ὀνομαστοὶ γενέσθαι καὶ κλέος εἰς τὸν αἰ

1. Ναὸν τῆς Εὐκλείας, «ἀνάθημα ἀπὸ Μήδων» ἐν Ἀθήναις, μνημονεύει ὁ περιηγητὴς Πausanias (I, 14, 4).

2. Θουκ. I, 75, 3. Πρβλ. I, 144, 3 «ἐκ τε τῶν μεγίστων κινδύνων καὶ πόλει καὶ ἰδιώτῃ μέγιστα τιμὰ περιγίγνονται».

3. Ἰσοκρ. Π. ἀντιδ. 217, *Λυσ. Ἐπιτ. 80 κ.ἄ.

χρόνον καταθέσθαι· καὶ ὑπὲρ τούτου κινδύνους τε κινδυνεύειν ἔτοιμοι εἰσι καὶ χρήματα ἀναλίσκειν καὶ πόρους ποιεῖν οὐστιασοῦν καὶ ὑπεραποθηγήσκειν... ὑπὲρ ἀρετῆς ἀθανάτου καὶ τοιαύτης δόξης εὐκλεοῦς πάντες πάντα ποιῶσι... τοῦ γὰρ ἀθανάτου ἐρῶσιν»¹.

Μέσα εἰς αὐτὸ τὸ φυσικόν, ψυχολογικόν καὶ κοινωνιολογικόν κλίμα ἐγεννήθη, ἐγαλουχήθη καὶ ἐξετράφη ὁ ἑλληνικὸς Ἀγών.

Τὸ ἀγωνιστικὸν πνεῦμα σημειώνει τὴν παρουσίαν του εἰς ὅλας τὰς σφαίρας καὶ τὰς πτυχὰς τῆς ἑλληνικῆς ἱστορικῆς ζωῆς, ὅπως δεικνύει ἡ ἐν αὐτῇ διαμόρφωσις ἀγώνων «μὴ μόνον τάχους καὶ δρόμης, ἀλλὰ καὶ λόγων καὶ γνώμων καὶ τῶν ἄλλων ἔργων ἀπάντων»².

Ἡ κοινὴ καὶ συνήθης ἀντίληψις ἐντοπίζει τὸ ἀγωνιστικὸν πνεῦμα εἰς μίαν μόνον ἐκδήλωσίν του, τὴν ἐν στενωτέρᾳ ἐννοίᾳ ἀγωνιστικὴν, δηλαδὴ τὸν θεσμόν τῶν ἀγώνων μὲ τὰς γνωστὰς μονίμους μορφάς, ποὺ προσέλαβεν εἰς τὴν ἱστορικὴν του ἐξέλιξιν.

Μὲ τοὺς ἀγῶνας τούτους, εἴτε γυμνικοὶ εἶναι εἴτε ἵππικοὶ εἴτε μουσικοὶ, ποιητικοὶ, χορικοὶ, δραματικοὶ, καλλιτεχνικοὶ, εἴτε παίδων καὶ ἐφήβων εἴτε ἀνδρῶν, δὲν πρόκειται νὰ ἀσχοληθῶ. Οὕτε τῶν πολεμικῶν, δικαστικῶν καὶ πολιτικῶν ἀγώνων αἱ ἱστορικαὶ μορφαὶ εἶναι δυνατόν νὰ περιληφθοῦν εἰς τὸ πλαίσιον τῆς παρούσης μελέτης³. Διότι σκοπὸς τῆς εἶναι ὄχι νὰ ἱστορήσῃ τοὺς ἑλληνικοὺς ἀγῶνας, ἀλλὰ νὰ θεωρήσῃ τὸν ἀγῶνα, ἀναζητοῦσα εἰς τὸ βάθος τοῦ ἀγωνιστικοῦ πληθωρισμοῦ τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς τὴν ἀγωνιστικὴν ψυχὴν τῆς.

Αὐτὴν ἄλλως τε τὴν ἀνίχνευσιν τοῦ ἀγωνιστικοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου δικαιολογεῖ καὶ ἡ ἑλληνικὴ αὐτοσυνείδησις, ἥτις καὶ ἐπροσωποποίησε τὸν Ἀγῶνα εἰς θεοειδῆ ἔφηβον, τοῦ ὁποίου ἄγαλμα φέρον ἄλτῃρας εἶδεν εἰς τὴν Ὀλυμπίαν ὁ περιηγητὴς Πausanias⁴. Καὶ ἡ ἀπόφανσις δὲ τοῦ Ἰσοκράτους περὶ ἀγώνων «λόγων καὶ γνώμης καὶ τῶν ἄλλων ἔργων ἀπάντων»⁵ ὑπογραμμίζει τὴν εὐρύτητα καὶ οἰονεὶ καθολικότητα τοῦ ἀγωνιστικοῦ

1. Πλατ. Συμπ. 208 c κ.ἐ. Ποβλ. Λουκ. Ἀναχ. 31 : «εἰ γέ τις τὸν τῆς εὐκλείας ἔρωτα ἐκβάλει ἐκ τοῦ βίου, τί ἂν ἔτι ἀγαθὸν ἡμῖν γένοιτο ; ». Σοφ. Οἰδ. ἐ. Κολ. 1143 κ.ἐ.

2. Ἰσοκρ. Πανηγ. 45.

3. Βλ. τὸ ἄρθρον «Agones» ἐν τῇ RE, I, 1, 836 κ.ἐ., ἐνθα παρατίθεται καὶ πλουσία βιβλιογραφία.

4. Πaus. V, 26, 3.

5. Ἀκόμη καὶ βαναύσων ἔργων ἀγῶνες παραδίδονται, ὡς λ.χ. ἀγῶνες κυβιστήρων, θαυματοποιῶν, ὀρχηστῶν· πρὸς τοῦτοις ἀγῶνες πολυφαγίας, πολυποσίας, ἀκρατοποσίας, ἀγρυπνίας, κλπ.

Ἐν Εὐρίπ. Ἰκέτ. 71 ἡ διαδοχὴ τῶν θρήνων, λόγῳ τῆς ἀναγκαίως συνημμένης μετ' αὐτῆς συγκρίσεως τούτων πρὸς ἀλλήλους, παρίσταται ὡς «ἀγὼν γῶν». Καὶ εἰς ἀπλὴν ἀντίθεσιν γνωμῶν βλέπει ὁ Ἕλλην ἄμιλλαν, σύγκρισιν καὶ ἀγῶνα πρὸς ἐπιβολὴν τῆς ὀρθοτέρας γνώμης· ποβλ. Εὐρ. Ἰκέτ. 195 : «ἀλλιοισὶ δὴ ᾧπνησ' ἀμιλληθεὶς λόγῳ», Φοιν. 588, Πλατ. Πρωτ. 335 a.

φαινομένου τοῦ ἑλληνικοῦ βίου καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἀγωνιστικῶς διαμορφωθέντος πολιτισμοῦ.

* * *

Ὁ ὑπερτριχίλειτῆς ἑλληνικὸς πολιτισμὸς εἶναι μία ἰσορροποῦσα διαλεκτικὴ ἀντιθέσεων, ἓνας κόσμος ἀγωνιστικὸς κεντρομόλων καὶ φυγοκέντρων δυνάμεων, ὅστις ὅμως, παραδόξως διὰ μίαν μὴ ἑλληνικὴν νοοτροπίαν, δὲν διαλύεται ποτέ, δὲν φέρεται πρὸς ἀποσύνθεσιν, ἀλλ' ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον πρὸς διαρκὴ αὐτοσυντήρησιν, δημιουργίαν καὶ ἐξέλιξιν.

Περιορίζομαι εἰς ὀλίγα μόνον δείγματα ἀντιθέσεων τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς.

Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος πολιτισμὸς ἐλευθερίας¹ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα καὶ ὕψωσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς προσωπικότητα² ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὕπαρξις δούλων καὶ τοῦ θεσμοῦ τοῦ ἐξανδραποδισμοῦ³. Ἀφ' ἐνὸς πολιτικὸς διαφορισμός, ἑλλειψις πολιτικῆς ἐνότητος ὅλων τῶν Ἑλλήνων, πολιτικὸς βίος κατὰ πόλεις, μικρὰ ἀνεξάρτητα κρατίδια, εὐρισκόμενα εἰς διαρκεῖς διαμάχας καὶ πολέμους ἀναμεταξύ των⁴ ἀφ' ἐτέρου πανελλήνιος φιλοξενία, Πανελλήνων νόμοι, πανελλήνιοι ἐνωτικαὶ πολιτικαὶ ροπαὶ καὶ πρὸ παντὸς πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ἐνότης τοῦ Ἑλληνισμοῦ καταπλήσσοιτα.

Ἐδῶ δωρικὴ βαύτης καὶ καρτερία, πειθαρχία, ὀλιγολογία⁵ ἐκεῖ χαρίεσσα ἰωνικὴ εὐκινησία καὶ ἐλαφρότης, πνευματικότης, εὐτράπελος φιλοκαλία.

Εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν ἀντιγινώμια καὶ ἀντιθέσεις ριζικαί. Ἡράκλειτος καὶ Ἀτομικοὶ ἀφ' ἐνός, Ἑλεᾶται ἀφ' ἐτέρου.

Τὴν ἑλληνικὴν ποίησιν ἐμπνέει καὶ ὁ πόλεμος καὶ ἡ εἰρήνη. Πολεμικὰ θούρια καὶ ἀγωνιστικὰ ἐλεγεῖται τοῦ Τυρταίου καὶ τοῦ Καλλίνου ἐμβάλλουν

1. Βλ. Ξενοφ. Κύρ. Ἀναβ. Ι, 7, 3 κ.έ., ἔνθα ὁ λόγος τοῦ Κύρου πρὸς τοὺς Ἕλληνας στρατιώτας του: « ὦ ἄνδρες Ἕλληνες, οὐκ ἀνθρώπων ἀπορῶν βαρβάρων συμμάχους ὑμᾶς ἄγω, ἀλλὰ νομίζων ἀμείνωνας καὶ κρείττους πολλῶν βαρβάρων ὑμᾶς εἶναι, διὰ τοῦτο προσέλαβον. ὅπως οὖν ἔσσεσθε ἄνδρες ἄξιοι τῆς ἐλευθερίας, ἧς κέκτησθε καὶ ἧς ὑμᾶς ἐγὼ εὐδαιμονίζω. εὖ γάρ ἴστε, ὅτι τὴν ἐλευθερίαν ἐλοίμην ἂν ἀντὶ ὧν ἔχω πάντων καὶ ἄλλων πολλαπλασίῳ... ».

2. Ἡ δουλεία ἦτο θεσμὸς ὅλου τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ὅχι μόνον τοῦ ἑλληνικοῦ. Πρβλ. καὶ τὴν περὶ τοῦ φύσει δούλου θεωρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὰ Πολιτικά του. Κατακρίσεις τῆς δουλείας ὡς ἀδίκου δὲν ἐλλείπουν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν, ὡς λέγει αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης: « τοῖς δὲ (δοκεῖ) παρὰ φύσιν τὸ δεσπόζειν νόμῳ γὰρ τὸν μὲν δούλον εἶναι, τὸν δ' ἐλεύθερον, φύσει δ' οὐδὲν διαφέρειν διόπερ οὐδὲ δίκαιον βίαιον γὰρ » (Πολιτ. Α 3, 1253 b 20 κ.έ.). Κατὰ τὸν Πλάτωνα (Πολιτ. Ε 469 c) Ἕλληνες αἰχμάλωτοι δὲν πρέπει νὰ γίνωνται δούλοι Ἑλλήνων (πρβλ. καὶ Νόμ. Σ, 776 c-d). Τὴν κατάργησιν τῆς δουλείας ἀπῆτει, ἐπικαλούμενος τὸ φυσικὸν δίκαιον, ὁ μαθητὴς τοῦ Γοργίου Ἀλκιδάμας, ὅστις, κατὰ τὸν ἀρχαῖον σχολιαστὴν εἰς Ἀριστοτ. Ρητορ. Α 13, 1373 b 18 (Roemer), εἶπεν: « ἐλευθέρους ἀπῆκε πάντας Θεός, οὐδένα δούλον ἢ φύσις πεποίηκεν ».

παράφορον μένος εἰς τὴν «δοριμανῇ» Ἑλλάδα. Ἀλλὰ καὶ βαθύτατα τὴν συγκινοῦν οἱ περιλάληλοι ὕμνοι τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ τοῦ Εὐριπίδου εἰς τὴν Εἰρήνην τὴν «ὀλβοδότειραν»¹.

Ρητορικὴ ἀφ' ἑνὸς «ποιοῦσα κρεῖττω τὸν ἦττω λόγον»· ἀφ' ἑτέρου ἀνταγωνίστρια καὶ καταφρονήτρια τῆς ρητορικῆς ἢ φιλοσοφίας² καὶ ἡ ἱστορία, τυραννούμεναι ἀπὸ τὴν ἐπίμοχθον ζήτησιν τοῦ ἀληθινοῦ καὶ τὴν θεᾶν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ὀραίου. Καὶ σοφιστῶν λόγοι καὶ ἀντίλογοι καὶ πολιτικαὶ ἀντιγυνωμίαι καὶ δικαστικαὶ ἀγωνιστικαὶ ἀντιλογίαι — «ἀμφοῖν μῦθοι» — καὶ ἀντιθέσεις βίων καὶ τρόπων καὶ ποικιλία ρυθμῶν καὶ ἁρμονιῶν πολυμορφία καὶ πλοῦτος μέτρων καὶ λέξεως μέσαι.

Ὅ,τι παραδίδει ὁ Ἀριστοτέλης ἐκ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἡρακλείτου, ἰσχύει διὰ τὸν κόσμον τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος: «τὸ ἀντίξουν συμφέρον καὶ ἐκ τῶν διαφερόντων καλλίστην ἁρμονίαν»³.

Ὁ Ἕλλην σκέπτεται καὶ ἐκδηλώνεται, ὑπὲρ πάντα ἄλλον λαόν, μὲ ἀγωνιστικὰς ἀντιθέσεις. Ἄς ἐντρυφήσωμεν καὶ ἄς ἐμβαθύνωμεν εἰς τὰς ἀντιλογικὰς δημηγορίας τοῦ Θουκυδίδου, ὅπως λ.χ. ὁ διάλογος Μηλίων καὶ Ἀθηναίων⁴. Ἄλλ' εἰς τὰς ἀντιθέσεις αὐτὰς δὲν ὑπάρχει ἡθικὴ ἀντινομία καὶ διαλυτικὴ ἀσυνέπεια καὶ φθαρτικὴ ἀναρχία, ἀλλὰ δημιουργικὸς ἀγὼν, «ἁρμονίη

1. «Δοριμανῆς Ἑλλάς» (Εὐριπ. Ἰκέτ. 485). Ὑμνος εἰς Εἰρήνην βλ. παρ' Εὐριπ. Ἰκέτ. 488 κ.έ., Ἀριστοφ. Εἰρ. 974 κ.έ. καὶ Εὐριπ. Κρεσφ. ἀπ. 453:

«Εἰρήνη βαθύπλουτε καὶ
καλλίστα μακάρων θεῶν,
ζῆλός μοι σέθεν ὥς χρονίζεις.
δέδοικα δὲ μὴ πρὶν πόνοις
ὑπερβάλῃ με γῆρας,
πρὶν σὺν χαρῆσσαν προσιδεῖν ὥραν
καὶ καλλιχόρους αἰοιδὰς
φιλοστεφάνους τε κόμους·
ἴθι μοι, πότνη, πόλιν».

2. Ἡ ρητορικὴ καὶ ἡ φιλοσοφία εἶναι δύο πνευματικοὶ κόσμοι τῶν κλασσικῶν χρόνων τῆς Ἑλλάδος, εὐρισκόμενοι εἰς διαρκῆ ἀγῶνα πρὸς ἀλλήλους, οὐτινος τὴν ἀντιπροσωπευτικωτέραν εἰκόνα παρέχουν τὰ πλατωνικὰ ἔργα. Κατὰ τὸν Wilhelmowitz (Platon II, σ. 125) ἡ παρακμὴ τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ἡ ρητορικὴ ἐπεκράτησεν ἐν τῇ πρὸς τὴν φιλοσοφίαν πάλῃ.

3. Ἀριστ. Ἠθικ. Νικ. Θ, 2, 1154 b 4 (=Ἡρακλείτ. ἀπ. 8, Diels I⁵). Περβλ. Ἡράκλ. ἀπ. 80: «εἰδέναι δὲ χρὴ τὸν πόλεμον ἐόντα ξυρόν, καὶ δίκην ἔρειν, καὶ γινόμενα πάντα κατ' ἔρειν καὶ χρεῶν» καὶ Πλάτ. Σοφιστ. 242 d.

4. Θουκ. V, 85 κ.έ. Περβλ. Θουκ. I, 32 κ.έ., 70, 71, 73, 121, 141, 2 κ.έ. Ὁ Πρωταγόρας πρῶτος εἶπε «δύο λόγους εἶναι περὶ παντός πράγματος ἀντικειμένους ἀλλήλοις» (ἀποσπ. Β 6a, Diels II⁵). Περβλ. καὶ Εὐριπ. Ἀντιοπ. ἀπ. 189: «ἐκ παντός ἂν τις πράγματος δισσῶν λόγων ἀγῶνα θεῖτ' ἂν, εἰ λέγειν εἴη σοφός».

παλίντροπος»¹, τιτανομαχία καὶ ὁμως κοσμοπλαστικὴ συνεργασία ἐμπεδοκλείου «Φιλότητος» καὶ «Νείκους»².

Εἰς τοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους καὶ ἰδίως τοὺς παλαιότερους τὸ φιλοσοφικὸν ἔδαφος κερδίζεται βῆμα πρὸς βῆμα διὰ διαλεκτικῆς μονομαχίας Σωκράτους καὶ ἑταίρων³, ὁ δὲ ἀναγνώστης, καὶ ἰδίως ὁ κατανοῶν τὸ πρωτότυπον εὐτυχῆς ἀναγνώστης, ἀσυναισθίτως μεταβάλλεται εἰς ἀγωνιώδη θεατὴν τραγικῆς σκηνῆς, εἰς τὴν ὁποίαν πρωταγωνιστεῖ ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης, μορφὴ, συνδυάζουσα ἐν γνησίῳ ἑλληνικῇ ἀρμονίᾳ, ἀπολλώνειον νοησιάρχιν μὲ πάθος βιχικόν, σοφίαν μὲ ἔρωτα, ρυθμὸν πνεύματος μὲ παλμὸν ζωῆς.

Ἡ ἀγωνιστικὴ πολιτικὴ σκέψις καὶ ὁ ἀνήσυχος ἑλληνικὸς νοῦς, ἀδέσμευτοι καὶ ἐλεύθεροι εἰς τὰς κινήσεις των, εὖρον, ἐφήρμοσαν καὶ ἔκριναν ὅλα τὰ εἶδη τῶν πολιτευμάτων καὶ μάλιστα ὄχι μόνον εἰς τὰς ὑγίεις, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς παθολογικὰς⁴ μορφάς των. Τὸ φαινόμενον τοῦτο εἶναι ἐκδήλωσις πολιτικῆς καὶ ἠθικῆς ὠριμότητος καὶ ἐλευθερίας πρωτοφανοῦς καὶ μοναδικῆς εἰς τὸν κόσμον, μίαν δὲ συμβουλὴν τοῦ Ἰσοκράτους δὲν πρέπει ποτὲ νὰ λησμονοῦν οἱ Ἕλληνες εἴτε ὡς πολῖται εἴτε ὡς πολιτικοὶ ἡγέται: «ἔστι δὲ τὸ μὲν πείθειν πρὸς τοὺς Ἕλληνας συμφέρον, τὸ δὲ βιάζεσθαι πρὸς τοὺς βαρβάρους χρήσιμον»⁵.

Ὁ Ἕλλην ἀντίκρουσε τὴν ζωὴν ὡς ἀγῶνα. Τὸ «ἔργον» τὸ εἶδε, κατὰ μίαν διδακτικωτάτην ἐν προκειμένῳ ἐτυμολογικὴν συσχέτισιν, ὡς «ἐργῶδες», δηλαδὴ ἐπίμονον, δύσκολον ἐπιτέλεσμα. Κάθε σοβαρὸν δημοιούργημα εἴτε τῆς ὕλης εἴτε τοῦ πνεύματος, τὸ εἶδε, ὅπως καὶ πράγματι εἶναι, ὡς ἀγώνισμα,

1. Ἡρακλ. ἀπ. 51, Diels, I: «οὐ ξυνῆσιν ὅκως διαφερόμενον ἐωντῶ ὁμολογέει» παλίντροπος ἀρμονίᾳ ὅκωσπερ τόξον καὶ λύρης».

2. Κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλέα, ζητήσαντα νὰ συμβιβάσῃ τὰς καθ' Ἡράκλειτον καὶ Παρμενίδην ἐρμηνείας τῆς φύσεως, τὴν ἔνωσιν καὶ τὸν χωρισμὸν τῶν στοιχείων (ῥιζωμάτων) προκαλοῦν δύο δυνάμεις: ἡ Φιλότης ('Αφροδίτη, Ἀρμονίη) καὶ τὸ Νείκος (κότος). Ἀποσπάσματα τοῦ ἔργου τοῦ Ἐμπεδοκλέους περὶ φύσεως βλ. παρὰ Diels, I, σ. 308 κ.ε.

3. Καὶ κατὰ τοῦτο διέφερεν ἡ μέθοδος τοῦ Σωκράτους ἀπὸ τὴν τῶν Σοφιστῶν. Οἱτοὶ ἠγωνίζοντο διὰ λόγων μακρῶν (λόγοι - ἀντίλογοι, δισσοὶ λόγοι), ἐνθ' ὃ σωκρατικὸς διάλογος ὅπως μᾶς τὸν ἀπεικονίζουν τὰ ἔργα τῆς πρώτης περιόδου τοῦ Πλάτωνος καὶ τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Ξενοφώντος, ἐξεκρίσσετο φυσικῶς διὰ μικρῶν, ἀλλεπαλλήλων διαλεκτικῶν πληγμάτων ὑπὸ μορφὴν ἐρωτήσεων, ἀποκρίσεων καὶ ἐνστάσεων, αἵτινες βαθμηδὸν ἐξέκρουον πλάνας τῶν ἑταίρων καὶ ἐξεμαίεον ὀρθὰς ἀπαντήσεις ἢ σωκρατικὴν περὶ ὃ ἡσκεῖτο καὶ ἐπεβάλλετο κατὰ μικρὰς δόσεις.

4. Ἡ παρὰ Πλάτωνι παθολογία τῶν πολιτειῶν — αἱ «ἡμαρτημέναι» πολιτεῖαι — (Πολιτ. βιβλ. Η - Θ) εἶναι θεωρητικὸν πλάσμα, τοῦ ὁποίου τὰ συγκεκριμένα στοιχεία ἐλήφθησαν ἀπὸ τὴν πολιτικὴν ἐμπειρίαν καὶ πραγματικότητα τοῦ ἑλληνικοῦ ἱστορικοῦ βίου.

5. Ἰσοκρ. Φιλ. 16.

ὡς πάλαισμα, ὡς προῖον ἐντάσεως δυνάμεων, κατανικήσεως δυσχερειῶν, ὑπερ-
πιδήσεως ἐμποδιῶν.

Μέσα εἰς ἐκεῖνο τὸ «εὔ», τὸ καλόν, τὸ «πρῶτος», τὸ «μόνος»¹ καὶ μερικά χαρακτηριστικά ὑπερθετικά, ὅπως λ.χ. κράτιστος, ἄριστος, μέγιστος, δυνατώτατος, πλεῖστος, ἀξιολογώτατος, συμπεκνώνεται καὶ ἐκφράζεται ὅλη ἡ φιλοσοφία τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος. «Ὅλα τὰ ἔχοντα πρῶτον συνθετικὸν τὸ εὖ καὶ τὸ καλός: ἡ εὐανδρία, ἡ εὐψυχία, ἡ εὐβουλία, ἡ εὐεξία, ἡ εὐκοσμία, ἡ εὐρυνμία, ἡ καλλιγραφία, ἡ καλλιτεχνία, πᾶσα ἐν γένει ἀρετὴ σώματος καὶ ψυχῆς, ὑπόκειται εἰς ἀγῶνα καὶ κρίσιν.

Ἡ Κλειὼ καὶ ἡ Μνημοσύνη, αἱ Μοῦσαι τοῦ ἀνδρικοῦ κλέους, ποῦ εἶναι ἐλατήριον καὶ ἐν ταύτῳ ἐπιγέννημα τοῦ ἀγῶνος, ἐλίκνισαν καὶ ἐξέθρεψαν τὴν γραμματεϊακὴν του ἐπιβίωσιν, δηλαδὴ τὸ ἔπος καὶ τὴν ἱστορίαν, ὁ δὲ Θουκυδίδης τὴν πολιτικὴν ἱστορικὴν σκέψιν του ἔστρεψε πρὸς τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον ὡς τὸν «ἀξιολογώτατον καὶ μέγιστον τῶν προγεγενημένων».

Εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἡ παρουσία δεσποτικῶν γενῶν καὶ δυναστῶν καθίστα ἀδύνατον τὴν ἐλευθέραν ἀμιλλαν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν ἀγωνιστικοῦ πνεύματος.

Πρώτη ἡ Ἑλλὰς ἀγωνίζεται. Ἀλλὰ καὶ πρώτη αὐτὴ ἠτύχησε νὰ δώσῃ εἰς τὸν κόσμον τὴν μορφὴν τοῦ θριαμβευτοῦ Ὀλυμπιονίκου, ὅστις «λοιπὸν ἀμφὶ βίοντι ἔχει μελιτόσσαν εὐδίαν ἀέθλων γ' ἔνεκεν»². Πρώτη ἡ Ἑλλὰς ἠτύχησε νὰ ἀκούσῃ καὶ νὰ κρίνῃ τὸν ἄριστον πρὸς τοὺς θεοὺς ὕμνον, τὸν ἄριστον ἐπιτάφιον, τὸ λυρικώτατον τῆς νίκης ἐγκώμιον καὶ νὰ στήσῃ ἐπινίκια καλλιτεχνήματα, ἀθλητῶν ἀνδριάντας εἰς τὰς πόλεις τῆς καὶ ἀναθήματα εἰς τὰ ἱερά τῆς. Πρώτη ἡ Ἑλλὰς εἶδε καὶ ἤκουσε καὶ ἐστεφάνωσε πολιτικούς ἀγωνιστὰς καὶ δραματικούς τριλόγους καὶ τετραλόγους καὶ μόνῃ αὐτὴ ἀνέδειξεν ἐπινικίους ὕμνωδους πινδαρικοῦ ὕψους καὶ αἰσχυλείου ἐκστάσεως!

**

Ὁ θαυμαστικὸς ὅμως καὶ ἐγκωμιαστικὸς τόνος τῆς ἀνωτέρω θεωρήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος δὲν πρέπει νὰ ἀποστρέψῃ τὸ βλέμμα τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς

1. Ἡ καὶ ὑπὸ τινων σοφιστῶν ἀσκηθεῖσα «ἀρχαιολογική» (ἀρχαιογνωστική, θὰ ἐλέγομεν σήμερον) ζήτησις, ἡ ἀναφερομένη εἰς τοὺς πρώτους ἢ μόνους εὐρόντας ἢ ποιήσαντάς τι (πρβλ. λ.χ. Θουκ. Ι, 6, 4-5 ἐν ἀντιβολῇ πρὸς Πλάτ. Πολιτ. Ε 452 c. Θουκ. Ι, 13, 2, Πλάτ. Πρωτ. 320 c κ.έ., Φαίδρ. 274 c, Φιλ. 18 b κ.έ. Μενέξ. 237 e «μόνη... καὶ πρώτη...», 240 d, 245 c) ἔχει χαρακτηριστὰ ὄχι μόνον ἀπλῆς ἱστορικῆς διακριβώσεως, ἀλλὰ καὶ ἀξιολογήσεως καὶ διακρίσεως τούτων, ἰδίᾳ προκειμένου περὶ ἰδρυτῶν πόλεων καὶ εὐρετῶν στοιχείων τοῦ πολιτισμοῦ. Πρβλ. τὴν ἐιδικωτέραν ζήτησιν: τίς τι πρῶτος εὔρε.

2. Πίνδ. Ὀλυμπ. Α, 157. Πρβλ. Πυθ. Ι, 32 κ.έ. Πλάτ. Πολιτ. Ε 465 d.

καὶ ἀπὸ μίαν παθολογικὴν καὶ διεστραμμένην μορφήν του, τὴν ὁποίαν ἐπίσης ἐγνώρισε καὶ ἔζησεν ἡ Ἑλλάς.

Ἦδη ὁ Ἡσίοδος μὲ τὴν ὀξύτητα τῆς θυμοσοφίας του διέκρινε καθαρὰ τὸν καλὸν ἀπὸ τὸν κακὸν ἀγῶνα, τὴν «ἀγαθὴν» ἔριν, ὅπως τὴν ὀνομάζει, ἀπὸ τὴν «κακόχαρτον» καὶ «ἐπιμωμητὴν» ἔριν¹.

Ἡ πρώτη, ἡ καλὴ ἔρις, εἶναι ἡ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσα. Εἶναι ἡ δημιουργὸς προόδου καὶ πολιτισμοῦ ἄμιλλα, ἡ ὑπηρετοῦσα εὐγενεῖς σκοπούς, ἡ «οὐκ ἐπὶ τέχνῃ, ἀλλ' ἐπὶ παιδείᾳ»², ἡ ἀνυψώνουσα τὸν ἄνθρωπον, ἡ χρησιμοποιοῦσα εὐθέα μέσα καὶ κατενώπιον ἀντικρύζουσα τὸν ἀντίπαλον.

Ἄλλὰ παρὰ τὴν ἀγαθὴν αὐτὴν ἔριν, συχνάκις εἰς τὴν ἱστορικὴν ζωὴν τῶν Ἑλλήνων ἐξεδηλώθη ἡ «κακόχαρτος ἔρις» τοῦ Ἡσιόδου, ἡ ὁποία τὴν ἀγωνιστικὴν διάθεσιν τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς ἔθεσεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ἰδιοτελείας καὶ ἄλλων ἀναξίων τοῦ ἀνθρώπου σκοπῶν. Αὐτῆς τῆς μορφῆς ἡ ἔρις ἐκφυλίζει τὸ ἀγνὸν ἀγωνιστικὸν ἰδεῶδες εἰς ἐμπαθεῖς πνεῦμα φατρίας καὶ διχασμοῦ καὶ ἐξοντωτικοῦ ἀνταγωνισμοῦ, διὰ τὸ ὅποιον ἔχει δεινοπαθήσει φοβερά ἡ πατρίς μας ἐπανειλημμένως κατὰ τὴν διαδρομὴν τῶν αἰώνων. Ἑλληνες ρήτορες καὶ ἱστορικοὶ καὶ φιλόσοφοι, ὅχι μόνον τῆς Ἀρχαιότητος³, ὅπως ὁ Ἡρόδοτος, ὁ Γοργίας, ὁ Ἀνδοκίδης, ὁ Λυσίας, ὁ Ἰσοκράτης, ὁ Πλάτων, ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν ἐποχῶν στοχασταί, κατέκριναν καὶ ἐστιγματίσαν τὸν φατριαστικὸν αὐτὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα, ποῦ ἐξαντλεῖ τὴν ζωτικότητα καὶ τὸ σφρίγος τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἀνακόπτει τὴν ἐκπολιτιστικὴν συμβολὴν του εἰς τὴν παναθρωπίνην πρόοδον. «Φεῖδεσθαι τοῦ ἑλληνικοῦ γένους»⁴, κελεύει ὁ Πλάτων εἰς τὴν Πολιτείαν του, καὶ ὁ Γοργίας μὲ ψυχικὴν συντριβὴν ἀνα-

1. Ἡσιόδ. Ἔργ. 11 κ.έ.

2. Πλάτ. Πρωτ. 312 b : «τούτων γὰρ σὺ ἐκάστην (μάθησιν) οὐκ ἐπὶ τέχνῃ ἐμαθες, ὡς δημιουργὸς ἐσόμενος, ἀλλ' ἐπὶ παιδείᾳ, ὡς τὸν ἰδιώτην καὶ ἐλεύθερον πρέπει». Τὸ ὕγιες πνεῦμα τῆς ἀμίλλης καὶ τοῦ ἀγῶνος ἦτο διαρκὲς κίνητρον νέας δημιουργίας, ἦτο παιδεία. Ἄλλ' ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς παρακμῆς τοῦ ἀρχαίου βίου παρατηρεῖται καὶ τοῦ ὕγιους ἀγωνιστικοῦ πνεύματος ἐκτροπὴ εἰς μονομερῆ προσανατολισμὸν ὀρισμένων ἱκανοτήτων πρὸς ὀρισμένην ἐπαγγελματικὴν σκοπιμότητα κατεύθυνσιν καὶ εἰς ὑπερτροφικὴν καλλιέργειαν αὐτῶν εἰς βάρος τῆς ἀρμονικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ὅλου. Πρβλ. Ἀριστοτ. Πολιτ. Ε, 1341 a 5 : «...εἰ μῆτε τὰ πρὸς τοὺς ἀγῶνας τοὺς τεχνικοὺς συντείνοντα διαπονοῖεν, μῆτε τὰ θαυμάσια καὶ περιττὰ τῶν ἔργων, ἀ γὺν ἐλήλυθεν εἰς τοὺς ἀγῶνας, ἐκ δὲ τῶν ἀγῶνων εἰς τὴν παιδείαν...».

3. Βλ. Ἡροδ. VII, 9, 2, Θουκ. I, 140, 2, Εὐριπ. Φοιν. 515 κ.έ. Ἰκέτ. 744 κ.έ., 949 κ.έ. Πλάτ. Πολιτ. Ε 470 c κ.έ., Νόμ. Α 627 e κ.έ. Γοργ. Ὀλυμπ. (ἀπόσπ. παρὰ Diels, II, 272), Λυσ. Ὀλυμπ., Ἀνδοκ. II, τ. πρὸς Λακεδ. ἐρ. Βλ. Κωνστ. I. Βουρβέρη, Αἱ ἱστορικαὶ γνώσεις τοῦ Πλάτωνος, Α' Βαρβαρικά, σ. 55 κ.έ. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ ἐθνικὴ συνειδησις τοῦ Πλάτωνος, σ. 11, ἔνθα ὁ λόγος περὶ τοῦ Ἰσοκράτους ὡς κήρυκος τῆς ὁμονοίας.

4. Πλάτ. Πολιτ. Ε 469 b - c.

φωνεῖ: «τὰ μὲν κατὰ τῶν βαρβάρων τρόπαια ὕμνους ἀπαιτεῖ, τὰ δὲ κατὰ τῶν Ἑλλήνων θρήνους»¹. Οἱ Ἕλληνες πρέπει νὰ γίνουν «φιλέλληνες» — τοῦ Πλάτωνος², ὅχι ἰδικοὶ μου, εἶναι οἱ χρυσοὶ αὐτοὶ λόγοι!

Εἰς τὸ πλατωνικὸν καὶ ἑλληνικὸν τοῦτο κήρυγμα τῆς ἀδελφοσύνης καὶ τῆς ὁμονοίας οὐδεὶς Ἕλλην ἐπιτρέπεται νὰ κωφεύσῃ! Ἀλλὰ καὶ οὐδεὶς Ἕλλην ἐπιτρέπεται νὰ παύσῃ προσπαθῶν πάσῃ δυνάμει, ὥστε ἡ ἀδελφοσύνη αὐτὴ καὶ ἡ ὁμόνοια, νὰ μὴ περιορίζεται μόνον εἰς λόγους, ἀλλὰ νὰ γίνῃ ἀπολύτως μόνιμος καὶ ἀπολύτως οὐσιαστικὴ! Καὶ πρέπει νὰ γίνῃ καὶ εἶμαι βέβαιος, ὅτι θὰ γίνῃ, ὅχι μόνον μὲ ἀρνητικὰ μέσα, δηλαδὴ τὴν ἀποφυγὴν ἀνταγωνιστικῶν ὀξυτήτων, ἀλλὰ καὶ μὲ θετικά, μὲ τὰς ἑλληνικὰς πάλιν ἰδέας τῆς οἰκιοπραγίας, τῆς ἰσονομίας, τῆς δικαιοσύνης καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ἰδέας ὄντως ὥραιας καὶ ὄντως ἐλευθέρως ζωῆς, γνησίας ἑλληνικῆς ζωῆς, «παιδείας»!

Ὡς πρὸς τὰ θέματα τῆς ἑλληνικῆς ὁμονοίας, οἰκιοπραγίας καὶ ἰσονομίας παρεμβάλλονται ἐνταῦθα τὰ ἐξῆς ἐνδιαφέροντα ἱστορικὰ στοιχεῖα.

* *

Παροιμιῶδες ἱστορικὸν παράδειγμα συνδιαλλαγῆς καὶ ὁμονοίας εἰς τὸν πολιτικὸν βίον τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων εἶναι τὸ τοῦ 403 π.Χ., ὅτε οἱ μετὰ τοῦ Θρασυβούλου ἐπανελθόντες εἰς τὰς Ἀθήνας δημοκρατικοὶ ἐπέδειξαν, μετὰ τὴν πλήρη ἐπικράτησιν των καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ὁμαλότητος, μεγίστην μετριοπάθειαν καὶ ἐπιείκειαν, τὴν ὁποίαν ἐπαινετικώτατα ἀναφέρει ἡ ἀρχαία παράδοσις. Βλ. Ξενοφ. Ἑλλην. Π, 4, 43, Ἀριστοτ. Ἀθην. πολ. 39, Διόδ. XIV, 33, 6, Πaus. I, 29, 3, Aloxiv. Π. παρατρ. 176, Κατὰ Κτησ. 190, Ἰσοκρ. Ἀρεο. 67 κ.έ., Ψευδοπυσ. Ἐπιτ. 61 κ.έ. Κατ' Ἀνδοκ. 39, Aυσ. Κατὰ Ἐρατ. 53 κ.έ., 92 κ.έ. Κατ' Ἀγορ. 78, 80, 88 κ.ά. Δημοσθ. Π. τ. παρατρ. 277, 280, Πρὸς Λεπτ. 11 κ.έ., 149, Κατὰ Τιμοκ. 134, Ἀνδοκ. Π. τ. μυστ. 81: «ἐπειδὴ δ' ἐπανήλθετε... γεγόμενον ἐφ' ὑμῖν τιμωρεῖσθαι, ἔγνωτε ἔαν τὰ γεγεννημένα, καὶ περὶ πλείονος ἐποιήσασθε σφῆξιν τὴν πόλιν ἢ τὰς ἰδίας τιμωρίας, καὶ ἔδοξε μὴ μνησικακεῖν ἀλλήλοις τῶν γεγεννημένων», αὐτ. 90, ἐνθα καὶ ὁ ὄρκος, τὸν ὁποῖον ὡμοσαν οἱ διαλλαγέντες Ἀθηναῖοι: «οὐ μνησικακήσω τῶν πολιτῶν οὐδενὶ πλὴν τῶν τριάκοντα καὶ τῶν ἑνδεκα οὐδὲ τούτων, ὅς ἂν ἐθέλῃ εὐθύνας διδόναι τῆς ἀρχῆς, ἥς ἤρξεν». Εἰς τὸν ὄρκον τοῦτον ἐνέμειναν πάντες οἱ Ἀθηναῖοι ἐπὶ μακρόν (πρβλ. Ξενοφ. Ἑλλην. Π, 4, 43: «ἔτι καὶ νῦν ὁμοῦ τε πολιτεύονται καὶ τοῖς ὅρκοις ἐμμένει ὁ δῆμος»). Τὸ «μὴ μνησικακεῖν» ἔγινεν ἔκτοτε παροιμιῶδες (πρβλ. Ἀριστοφ. Πλούτ. 1146 «μὴ μνησικακήσης, εἰ σὺ Φυλὴν κατέλαβες»). Τὴν ἐπιείκειαν τῶν

1. Γοργ. Ἐπιτ. ἀπόσπ. 5 b (Diels II, 285).

2. Χάριν ἀκριβολογίας παρατηροῦμεν, ὅτι ὁ Πλάτων ἐν Πολιτ. Ε 470 e ὁμιλεῖ περὶ τῶν φυλάκων τῆς ἰδρυομένης πόλεως, ἀπαιτῶν νὰ εἶναι «φιλέλληνες». Τοιοῦτοι «φιλέλληνες» ἦσαν ὁ Καλλικρατίδας (Ξενοφ. Ἑλλην. I, 6, 14), ὁ Ἀγησίλαος (Ξενοφ. Ἀγησ. 7, 4) καὶ οἱ τύραννοι Ἰάσων τῶν Φερῶν καὶ Εὐαγόρας τῆς Κύπρου (Ἰσοκρ. Εὐαγ. 50. Πρβλ. καὶ Ἰσοκρ. Φιλ. 122). Ὡς φιλέλλην ἐκ τῶν ξένων ἐπαινεῖται ὁ βασιλεὺς τῶν Αἰγυπτίων Ἀμασις ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου (II, 178).

κατελθόντων δημοκρατικῶν μνημονεύει καὶ ὁ Πλάτων εἰς τὴν Ζ' ἐπιστολὴν του (325 b), διεξοδικώτερον δὲ καὶ με ἐλικρινῆ θέρμην ἐπαινεῖ αὐτὴν εἰς τὸν Μενέξενον (243 ε - 244 b) : Με λύπην, λέγει ὁ Πλάτων, καὶ παρ' ἐλπίδα οἱ ἄλλοι Ἕλληνες, καὶ ἰδίως οἱ ἐπιχαιρόντες διὰ τὸν ἐν Ἀθήναις ἐμφύλιον πόλεμον ἔχθροί τῶν Ἀθηναίων, εἶδον τὴν λήξιν τῆς ἐμφυλίου στάσεως καὶ τὴν συνδιαλλαγὴν καὶ ὁμόνοιαν τῶν πολιτῶν. Καὶ ὅμως, συνεχίζει, ἡ ὁμόνοια ἐπετευχθῆ καὶ ἐξησφαλίσθη, διότι ὑπηγορευθῆ ἀπὸ τὴν συνείδησιν τῆς παναθηναϊκῆς συγγενείας καὶ κοινότητος « *φιλιαν βέβαιον καὶ ὁμόφυλον οὐ λόγῳ ἀλλ' ἔργῳ παρεχομένης* ». Εὐρίσκει μάλιστα ὁ Πλάτων τὴν εὐκαιρίαν καὶ τὸν τρόπον ἐνταῦθα νὰ συστήσῃ, ὅπως ἀκόμη καὶ οἱ ἔξαιρεθέντες τότε τῆς ἐπιεικειᾶς τύραννοι ὑπαχθούν, ὡς νεκροὶ πλέον, εἰς τὴν συγγνώμην διὰ τῆς ἐπεκτάσεως τῆς συνδιαλλαγῆς ἀπὸ τῶν ζώντων καὶ εἰς ὅλους τοὺς νεκρούς, τὰ ἀτυχῆ θύματα τῆς ἐμφυλίου ἀλληλοκτονίας. Ἡμεῖς οἱ συνδιαλαγέντες πρὸς ἀλλήλους καὶ ἐπιζήσαντες, προσθέτει, πρέπει δι' εὐχῶν καὶ θυσιῶν πρὸς τοὺς κυρίους τῶν νεκρῶν ὑποχθόνιους θεοὺς νὰ προκαλέσωμεν τὴν διαλλαγὴν καὶ ὅλων τῶν κατὰ τὴν στάσιν ἐκείνην φονευθέντων Ἀθηναίων « *οὐ γὰρ κακία ἀλλήλων ἦσαντο οὐδ' ἔχθρα, ἀλλὰ δυστυχία* ».

Ἡ ἰδέα τῆς οἰκιοπραγίας εἶναι θεμελιώδης ἰδέα τῆς πλατωνικῆς πολιτείας καὶ ἀρχὴ συνεκτικὴ καὶ συναγωγικὴ τοῦ βίου τῆς πολιτικῆς κοινωνίας. Κατὰ τὴν ἀρχὴν ταύτην ὁ πολιτικὸς βίος τότε μόνον ἐξελίσσεται ὁμαλῶς καὶ προάγεται, ὅταν ἕκαστον μέλος τῆς πολιτικῆς κοινότητος μὴ πολυπραγοῦνῃ, ἀλλὰ πρᾶττῃ τὰ οἰκεία, τὰ ἑαυτοῦ : « *πλείω τε ἕκαστα γίγνεται καὶ κάλλιον καὶ ἴσον, ὅταν εἰς ἐν κατὰ φύσιν καὶ ἐν καιρῷ, σχολὴν τῶν ἄλλων ἄγων, πρᾶττῃ* » (Πλάτ. Πολιτ. Β 370 c). Ἡ οἰκιοπραγία, βαθύτερον ἐρευνωμένη ἐν Πολιτ. Δ 442 d κ.έ., ἀποδίδει τὴν οὐσίαν τῆς δικαιοσύνης ὡς δυνάμει, ἥτις ἐξασφαλίζει τὴν ἁρμονίαν τῶς εἰς τὴν ἀτομικὴν ψυχὴν, ὅσον καὶ εἰς τὴν πολιτείαν. Εἰς τὴν πρώτην ἡ ἁρμονία συνέχεται, ὅταν ἕκαστος μέρος (« *εἶδος* ») τῆς ψυχῆς — λογιστικόν, θυμοειδές, ἐπιθυμητικόν — πρᾶττῃ τὰ ἑαυτοῦ ὑπὸ τὴν γενικὴν ἡγεσίαν τοῦ λογιστικοῦ. Εἰς δὲ τὴν πολιτείαν ἡ δικαιοσύνη καθορίζει τὰ ὅρια τῆς δράσεως ἐκάστης τάξεως καὶ τὰς σχέσεις τῆς πρὸς τὰς ἄλλας. Τοιοῦτοτρόπως ἀποφεύγεται καὶ εἰς τὸ ἄτομον καὶ εἰς τὸ πολιτικὸν σύνολον ἡ « *πολυπραγμοσύνη* » καὶ ἡ « *ἀλλοτριπραγμοσύνη* », ἡ « *ταραχὴ* », ἡ « *πλάνη* » καὶ ἡ « *ἐπανάστασις* μέρους τινὸς πρὸς ὅλην » (Δ 444 b). Ἡ αὕτη οἰκιοπραγία καὶ δικαιοσύνη, ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην, μεταφυσικὴν τῆς ἔννοιαν, νοεῖται, συναπτομένη μετὰ τῆς φιλίας καὶ τῆς σωφροσύνης, ὡς δυνάμεις συνεκτικὴ τοῦ ὕλικου καὶ πνευματικοῦ, τοῦ θεοῦ καὶ ἀνθρωπίνου κόσμου κατὰ τὸν διάλογον Γοργίαν (Γοργ. 507e κ.έ.).

Ἰσονομία καὶ ἰσχυρορία ἦσαν τὰ θεμελιώδη γνωρίσματα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς δημοκρατίας τῶν κλασσικῶν χρόνων καὶ δὴ τῆς ἐν Ἀθήναις. Περβλ. Ἡρόδ. ΙΙΙ, 80. V 78, Θουκ. ΙΙ, 37, 1, Ἰσοκρ. Ἀρεο. 69, Παναθ. 178, Ψευδολυσ. Ἐπιτ. 56, Ψευδοδομ. Ἐπιτ. 28, Πλάτ. Ἐπιστ. Ζ 326 d.

*
*

Τὸ ἐλληνικὸν θαῦμα τῆς Ἀρχαιότητος ἦτο κατὰ μέγα μέρος ἔργον τοῦ ἐλληνικοῦ Ἀγῶνος ! Ἀλλὰ, ἂν τὸ θαῦμα ἐκείνο ὡς ἱστορικὸν φαινόμενον ἔμεινεν αὐτὸ καθ' αὐτὸ ἀνεπανάληπτον, ἐν τούτοις ἐσυνεχίσθη ὑπὸ ἄλλας μορφάς, ὑπαγορευθεῖσας ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν ἀνάγκην τῶν νέων καιρῶν. Τὸ πνεῦμα τοῦ προστάτου τοῦ ἀγῶνος Φοίβου ἐπιζῆ, ὅσον καὶ ἂν χακομάνεις κύνειο ἐθρήνησαν τὴν πτώσιν τῆς δελφικῆς καλύβης του !

Καὶ ὁ ἑλληνικὸς ἀγὼν συνεχίζεται εἰς τὰ νέα πεδία τῆς ἱστορικῆς δράσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ...

Ἄν δὲ τὴν σκέψιν μου ἔστρεψα περισσότερον πρὸς μίαν ἀγωνιστικὴν φάσιν τοῦ ἑλληνικοῦ βίου, τὴν ζωὴν δηλαδὴ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, καὶ διὰ μέσου αὐτῆς ἀνεξήτησα τὴν ἀγωνιστικὴν ψυχὴν της, τοῦτο μοῦ ἐπέβαλεν ἔκτος τῆς εἰδικότητός μου καὶ ἡ ἀνάγκη νὰ σπουδάσω καὶ ἐρμηνεύσω τὸ κατ' ἐξοχὴν ἑλληνικὸν τοῦτο φαινόμενον εἰς τὴν ριζικὴν καὶ πρωταρχικὴν μορφήν του¹.

Ὁ ἑλληνικὸς ἀγὼν ἤ καὶ τὸ θαῦμά του συνεχίζεται πρῶτον μὲν ὑπὸ τὴν φιλόσοφον ἡγεσίαν τοῦ ἐνδόξου τέκνου τῆς γῆς αὐτῆς, τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἔπειτα δὲ εἰς τὴν ζωὴν τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νεωτέρας Ἑλλάδος. Τί ἄλλο εἶναι ὁ βίος τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ παρὰ ἓνας χιλιετὴς ἀγὼν τοῦ προπυργίου τῆς Εὐρώπης Βυζαντίου κατὰ τῶν Ἀσιατῶν; Καὶ πῶς ἄλλως θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ διαλεκτικὴ καταπολέμησις τῶν αἱρέσεων παρὰ μὲ τὰ ὄπλα τοῦ ἀγωνιστικοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος;

Ἀλλὰ καὶ ὅταν τὴν γῆν αὐτὴν, ποὺ ἐπότισεν ὁ ἰδρὼς καὶ τὸ αἷμα μυριάδων ἀδελφῶν μας, ὅταν τὴν γῆν αὐτὴν ἐκάλυψε βαρὺς ὁ χειμὼν τῆς δουλείας, τὸ ἑλληνικὸν ἀγωνιστικὸν πνεῦμα, ἀκοίμητον καὶ ἄγρυπνον πάντοτε, εἴτε εἰς τὰ βουνὰ εἴτε εἰς τὰς θαλάσσας, ἐνεψύχωνε καὶ ἐπροπονοῦσε τοὺς μαχητὰς τοῦ ἐπικειμένου Εἰκοσιένα καὶ εἰς τοῦ χρόνου τὸ πλήρωμα ἡ μάγος του δύναμις μετεμόρφωσε τοὺς Ραγιάδες τῆς χθὲς εἰς τοὺς ἐλευθέρους Ἑλληνας τῆς σήμερον.

Ἀπὸ αὐτὴν τὴν μικρὰν εἰς ἑκτασιν, ἀλλὰ πελωρίαν εἰς ἑντασιν καὶ εἰς νόημα πάλιν τοῦ Εἰκοσιένα, καθὼς καὶ ἀπὸ τὰ μετέπειτα, πάντοτε ἀπελευθερωτικὰ ἢ ἀμυντικὰ, οὐδέποτε δὲ κατακτητικὰ κατορθώματα τοῦ ἐλευθέρου ἑλληνικοῦ κράτους, μέχρι καὶ τῶν προσφάτων, ποὺ ἐξήσαμεν ὅλοι μας, τὸ αἰωνόβιον ἑλληνικὸν ἀγωνιστικὸν πάνθεον ἐπλουτίσθη καὶ ἐκοσμήθη μὲ νέας θρυλικὰς μορφὰς ἡρώων καὶ μαρτύρων. Καὶ ὅπως εἰς τὸ πάνθεον τοῦτο μορφὰς τινὰς ἀγωνιστῶν, ἔνα Ἡρακλέα, ἔνα Διγενῆ Ἀκρίταν, ἔνα Κολοκοτρώνην, ἔνα Καραϊσκάκην καὶ εἴτινα ἄλλον, ὕψωσεν ἡ ἑλληνικὴ αὐτοσυνειδησις εἰς μυθικὰ σύμβολα ἔθνικης ἡρωολατρίας, οὕτω καὶ ἡ παγκόσμιος ἱστορικὴ συνειδησις εἶδε καὶ ἔζησεν ὁλόκληρον τὸν ἱστορικὸν βίον τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὡς βίον πρωταγωνιστοῦντος λαοῦ εἰς τὴν κονίστραν τῆς πανθροπίνης ζωῆς!

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ι. ΒΟΥΡΒΕΡΗΣ

1. Περβλ. Ἀριστ. Πολιτ. Α 1, 1252a 24: «*εἰ δὲ τις ἐξ ἀρχῆς τὰ πράγματα φνόμενα βλέπειεν... κάλλιστα ἂν οὕτω θεωρήσειεν*».